

Тетяна Солощенко,
докторант Відділу
Філології Польської і Класичної,
Університет ім. Адама Міцкевича
(Познань, Польща)

ПОСТАТЬ ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Статтю присвячено постаті великого педагога і вченого Яна Амоса Коменського. Проаналізовано найвищі досягнення портретного жанру в Європі у XVII столітті. Зазначено кагорту митців, які пов'язані з постаттю Коменського. Встановлено, що особистість ученого стала предметом творчого натхнення відомих майстрів пензля та гравюри, які прагнули відобразити духовність Я. А. Коменського, харизматичну зовнішність та його багатий внутрішній світ.

Ключові слова: образотворче мистецтво, Ян Амос Коменський, педагог, вчений, портрет.

Статья посвящена личности великого педагога и ученого Яна Амоса Коменского. Проанализированы наивысшие достижения портретного жанра в Европе в XVII веке. Отмечен ряд художников, которые связаны с фигурой Коменского. Установлено, что личность ученого стала предметом творческого вдохновения известных мастеров кисти и гравюры, которые стремились отобразить духовность Я. А. Коменского, харизматичную внешность и его богатый внутренний мир.

Ключевые слова: изобразительное искусство, Ян Амос Коменский, педагог, ученый, портрет.

The article is dedicated to the outstanding figure, the great teacher and scientist Yan Amos Comenius. The article presents the analysis of the highest achievements of portrait genre in Europe of XVII century. The article indicates the artists, which have been connected with Comenius. The personality of the scientist is the object of a creative aspiration of the outstanding painters that had have a desire to depict Comenius immateriality, charismatical appearance and rich inner world.

Key words: fine arts, Yan Amos Comenius, teacher, scientist, portrait.

Образ науки і ученого, не будучи, безперечно, частиною власне науки, уособлює собою, тим не менше, статус наукового знання (та його носія) в ту чи іншу історичну епоху. Враховуючи специфіку історичного розвитку науки, слід говорити переважно про Європу. XVII століття вважається періодом народження науки як інституту, як методу і як

ідеології. Образ ученого також змінюється: поряд з традиційними книгою і глобусом його зображують в оточенні спеціальних приладів; учений при цьому уже не теоретик, а експериментатор.

Портрет (від французького *portrait*) – напрямок образотворчого мистецтва, присвячений зображенню окремої людини чи групи людей – зображення зовнішності людини, її характеру, внутрішнього світовідчуття, життєвої позиції [1, с. 514].

Портрет у літературному творі є елементом структури художнього цілого і складовою художнього образу зокрема. На відміну від портрета літературного, портрет у живописі втілює всю образну систему твору, тобто дорівнює їй. Він, хоча й має ознаки узагальнення та соціально-психологічного змісту, насамперед домінує оптичною достовірністю, конкретним відтворенням оригіналу, моделі, прототипу, а також відображенням внутрішнього світу, характеру, віку, ставлення художника до моделі й навколишнього світу.

Важко знайти в історії Західної Європи епоху, яка б породила таку різноманітність художніх індивідуальностей, таку кількість видів і жанрів в образотворчому мистецтві, які можна зустріти у XVII ст. Портретний жанр цього періоду закономірно виходить за свої межі, набуваючи характеристик інших жанрів. У XVII столітті найвищі досягнення портретного жанру належать послідовникам нідерландського живопису, який поділявся на дві самостійні школи – голландську та фламандську [2, с. 63–65].

Великий педагог і вчений Ян Амос Коменський [1, с. 407] (1592–1670) протягом тривалого часу привертая увагу багатьох художників. Контакти ученого з митцями, а також вплив його ідей на мистецтво заслуговують особливої уваги.

Образ Яна Амоса Коменського в художніх творах трактуємо як зображення ученого в художній літературі, кінематографії, музиці, театральних постановках та живописі діячами культури та мистецтва.

Обличчя Коменського справедливо вважається живописним, педагог мав, без сумніву, харизматичну зовнішність. Художники прагнули відобразити духовність ученого, його багатий внутрішній світ. В XVII столітті культ науки в значній мірі вплинув на портретний жанр, під впливом портретів Рембрандта з'явилась традиція зображувати вченого в благородній позі за пюпітром чи письмовим столом. Ці тенденції стосувалися і портретів Коменського [4, с. 156–158].

Англійський майстер гравюри на металі та художник-портретист Джордж Гловер (роки життя не відомі, роки активної художньої діяльності 1625–1650) адаптував портрети відомих облич для видавців. В XVII столітті почалася активна «переорієнтація» творів живопису в гравюру на міді, а пізніше і в гравюру на сталі. Гловер втілював ці тенденції у своїй творчості. Завдяки точності й майстерності виконання, портрету

Коменського судилося стати найпопулярнішим твором Джорджа Гловера. Сьогодні портрет роботи Гловера, що був створений у 1642 році, вважається одним із дефінітивних портретів Яна Амоса Коменського [5].

Юрген Овенс, також відомий як Георг чи Юріан Овенс (1623–1678) – голландський художник-портретист з Північної Фрісландії, ученик Рембрандта. Відомий як автор робіт в ратуші Амстердама і картин, написаних для герцога Гольштейн-Готторпського, для якого він працював більше тридцяти років, в тому числі і як арт-диллер. Близько 1657 року в Амстердамі створив портрет Яна Амоса Коменського. Картина зберігається в Амстердамі у Рейксмузеумі [6].

У 1665 році голандський художник Крістіан Хагінс виконав гравійований портрет Коменського, основою для якого послужила картина Кріспіна де Пассе [7].

Кріспін ван де Пассе II (близько 1597–1670 рр.) – гравер, син Кріспіна ван де Пассе Старшого, голандського видавця і гравера, засновника династії граверів. Четверо дітей Кріспіна Старшого та його дружини Магдалени де Бок були також граверами, як і його внук Кріспін III. Кріспін II працював в Парижі (1617–1627), в Утрехті (1630–1639), і з того часу до самої своєї смерті в Амстердамі [8].

Відомий чех Вацлав Голлар (1607–1677) вважається кращим європейським графіком і літографом XVII століття. Навчався у Франкфурті-на-Майні у М. Меріана (1627–1628). З 1637 року жив переважно в Лондоні, у 1644–1652 – в Антверпені. Працював в техніці офорту, часто виступав як автор ілюстрованих серій. Створював портрети, зображення жіночих костюмів, анімаційні композиції, але особливо прославився міськими пейзажами – ведутами. Митець створив близько 2740 гравюр. Створені ним портрети – жанр мистецтва, в якому його було несправедливо недооцінено, – характеризуються витонченістю та художньою силою. У 1639 році Голлар навчає принца уельського (в майбутньому англійського короля Якова II). У 1641 році він створює портрет видатного чеського емігранта Яна Амоса Коменського у віці 64 років, що прибув до Лондона на запрошення англійського парламенту. Із чеським ученим Голлара пов'язував інтерес до розвитку наук [9].

Художник-портретист, представник класицизму Василь Андрійович Тропінін (1776–1857) у 1820-х роках створив картину «Українець з палицею». Відомими варіантами назви є також «Портрет Яна Вележського», «Портрет Яна Волянського» та «Портрет Яна Коменського з палицею» [10].

Постать з нахилом вперед заповнює простір, і її об'ємна форма, підкреслена світлом і прихована тінню, видається особливо динамічною та настільки ж сильною. Образ чоловіка благородний і гранично природний, в ньому поєднуються мужність, стійкість, розум і відбиток гіркою життєвого досвіду. Картина зберігається у Національному художньому

музеї України.

Вацлав Брожик, відомий художник-академіст, створив чудову картину «Ян Амос Коменський в робочому кабінеті в Амстердамі». Полотно було створене в ті роки, коли в мистецтві Європи були популярні стилістичні прийоми академізму, запропоновані австрійським живописцем Гансом Макартом (1840–1884). Мало хто із представників салонного академізму надавав такого великого значення предметам домашнього вжитку. Саме в стилі Макарта Ян Матейко зобразив Коперника, задавши тим самим «макартовський канон» зображення вченого – як людини, оточеної живописними предметами побуту [11].

Саме так розглядається інтер'єр на картині Вацлава Брожика. Художник поміщає вченого в густо насичене предметне середовище. Він у повній мірі втілює у своїй картині барочний принцип предметного насичення.

Це був не єдиний твір Брожика, присвячений Коменському. В картині «Коменський представляє членам міської ради Амстердама принципи «Великої дидактики»» активно використані композиційні прийоми Рембрандта. Члени муніципальної ради, які слухають Коменського ніби повторюють ритм знаменитої картини «Синдики суконної гільдії». Це пряма цитата. Рембрандт унікав яскравого світла, спеціально затемнюючи зображення, а Брожик – художник епохи академізму – заповнює кімнату рівномірним світлом.

Цікавим для нас є також історичне полотно Вацлава Брожика «Ян Амос Коменський і Карел Старший із Зеротина». Брожика цікавить історична особа в переломний момент свого життя. Він зображує епізод, коли Коменський прощається з дворянином Карелом із Зеротина, під опікою якого він довгий час знаходився. Саме тоді педагог написав свій найвідоміший філософсько-літературний твір «Лабіринт світу і рай серця». Але після того як на Коменського, некатолицького священника, обрушилося невдоволення зі сторони офіційної церкви, учитель і проповідник змушений був покинути свого друга і покровителя. Так розпочалися поневіряння Коменського та його послідовників [12].

Саме послідовників великого педагога, що знайшли прихисток у лісі, зображує чеський художник та ілюстратор Мікулаш Алеш (1852–1913), робота називається «Табір в лісі» (1877–1878). Художника цікавить не особистість, а люди, що потрапили під вплив великої особистості, зазнали поневірянь та страждань в ім'я ідеї [13].

Альфонс Марія Муха (1860–1939) – відомий представник чеського символізму і модерну, художник, ілюстратор, дизайнер і плакатист. Представник стилю «Арт Нуво» [14].

До початку Першої світової війни А. Муха здійснює велику подорож слов'янськими країнами, збирає матеріали, малює, фотографує. Повернувшись на батьківщину, усамітнюється на 20 років в палаці Збірог,

щоб розпочати роботу над монументальним проектом. Плодом його праці став цикл з 20 величезних (6 x 8 метрів) полотен, об'єднаних назвою «Слов'янська епопея». Техніка виконання – олія в комбінації з яєчною темперою.

На двох полотнах із циклу зображено становлення слов'янської культури: «Друкування Кралицької Біблії в Іванчицях» і «Ян Амос Коменський – останні дні в Наардені». Полотно було створено у 1918 році [15, с. 152].

Картина витримана в спокійній світлій гамі. Головний персонаж віддалений від глядача. Художника цікавить примирення великої людини з життям і самим собою на порозі смерті.

19 жовтня 1918 року Муха подарував місту Прага картини «Петро Хельчицький» і «Ян Амос Коменський – останні дні в Наардені» [16].

Не варто забувати про те, наскільки популярним був і залишається Коменський в поштовому дизайні і прикладній графіці малих форм, наприклад, банкнотній. Відомі портрети Коменського при багатократному зменшенні дещо програють, однак випуск поштових марок з портретом великого педагога (в Угорщині, Румунії, Болгарії, ЧРСР, СРСР) став причиною багатотисячного тиражування образу великого ученого і завдяки скромним поштовим мініатюрам ім'я педагога стало ще більш відомим в різних країнах світу.

Наприклад, портрет Коменського роботи Джона Гловера було використано в дизайні поштових марок з нагоди 400 років від дня народження Коменського (Угорщина, 1992 рік); у серії «Діячі світової культури» (Румунія, 1958 рік); у серії «Чеський педагог-гуманіст Ян Амос Коменський» (СССР, 1958 рік); «Будапешт. Ян Амос Коменський» (Угорщина, 1992 рік) [17].

Портрет Коменського роботи Юргена Овенса дещо переважає у поштовій мініатюрі: серія «Діячі світової культури» (Болгарія, 1958 рік); серія: «300 років публікації книги Коменського «Світ чуттєвих речей в картинках»» (Польща, 1957 рік; НДР, 1958 рік); серія «300 років з дня смерті Коменського» (ФРН, 1970 рік); серія: «300 років публікації книги Коменського «Світ чуттєвих речей в картинках»» (Чехословаччина, 1957 рік); серія: «400 років з дня народження Коменського» (Чехословаччина, 1992 рік). В 1992 році малюнок марки було використано для виготовлення сувенірного листа, яким нагороджувалися учасники чехословацької філателістичної виставки [17].

Гравюру Крістіана Хагінса по картині Кріспіна де Пасса 1665 року використано у серії «360 років з дня народження Коменського» (Чехословаччина, 1952 рік) [17].

Марку «Ян Амос Коменський» з портретом вченого роботи Вацлава Брожика було випущено у Чехословаччині в 1935/1936 роках [17].

Портрет великого педагога Яна Амоса Коменського прикрашає

банкноту номіналом 200 чеських крон зразка 1993 року. Банкнота була виведена з обігу, але Коменського зобразили на новій того ж номіналу. Тільки Коменського і Берджиха Сметану зображували на грошах і сучасної Чехії, і Чехословаччини. Автором ескізів став академічний художник Олдржих Кулганек [18]. В 1957 році було випущено монету номіналом 10 крон, присвячену Яну Амосу Коменському, яка мала тираж у 150000 екземплярів [19].

Таким чином, особистість ученого стала предметом творчого натхнення відомих майстрів пензля. Вже на сьогоднішній день нараховується декілька десятків імен митців, які пов'язані з постаттю великого педагога. Цей матеріал потребує систематизації та подальшого аналізу. Немає сумніву, що на тему постаті Коменського з'являться нові шедеври в мистецтві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. / В. Г. Власов. – СПб. : Азбука-классика, 2004–2009. Т. VII: П. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 917 с.
 2. Киселев А. История мировой живописи. Голландская живопись XVII века. Том 10 / А. Киселев. – Издательство: Белый город, 2008 – 128 с.
 3. Коваленко Є. І. Коменський Ян Амос / Є. І. Коваленко // Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 664 с.
 4. Оригинал о портретистах / Николай Евреинов ; сост., подготовка текста и коммент. Т. С. Джуровой, А. Ю. Зубкова и В. И. Максимова. – М. : Совпадение, 2005. – 399 с.
 5. Гловер (Glover) Джордж [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philatelia.ru/literature/artists/?id=914>
 6. Юрген Овенс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izoselfportrait.narod.ru/simple50ger.html>, 13.10.12.
 7. Коменский Ян Амос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philatelia.ru/literature/stamps/?id=4206>, 13.10.12.
 8. Crispin van de Passe II [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.davidsongalleries.com/artists/vandepasse/vandepasse.php>, 13.10.12.
 9. Вацлав Голлар. Барочный гравер на службе у англичан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.theo.cz/ru/pdf/2007/Theo_2007_04_RU.pdf, 9.10.12
 10. Румянцевский музей. Виртуальная реконструкция [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rmuseum.ru/data/catalogue/canvas/rossiya/krm1588.php>
 11. Václav Brožík [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.artifact.com/artist/brozik-vaclav-tl828418ac>
 12. Картины известных художников [Електронний ресурс]. – Режим
-

- доступу : <http://bypaint.net/v/118-vaclav-brozhek.html>
13. Mikoláš Aleš [http](http://smetanova.lhota1.sweb.cz/ales.html) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smetanova.lhota1.sweb.cz/ales.html>
 14. Сергей Косыгин Альфонс Муха и его «Эпопея» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sklaviny.ru/proekty/slavyane/kosy0608.php>
 15. Viktor Arwas i in. Alfons Mucha. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2007. – 159 с.
 16. Славянская Эпопея [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alphonsemucha.ru/slaveropea.php>
 17. Филателистические каталоги. Авторский проект Дмитрия Карасюка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philatelia.ru/literature/artists/?id=914>
 18. Васинкевич О. «Приключения» чешской кроны в 20 веке / О. Васинкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radio.cz/ru/rubrika/progulki/priklyucheniya-cheshskoj-krony-v-20-veke>
 19. Монеты Чехословацкой республики 1918–1959 годов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://s30983408019.mirtesen.ru/blog/43760912967/Monetyi-Сhehoslovatskoy-respubliki-1918---1959-godov>
-